

KİTLELERİN YANILSAMASI OLARAK SANSÜR

Adile SARIKAHYAOĞLU *

"Adalet amaçların ölçütü ise, araçların ölçütü de hukuka uygunluktur."
Walter BENJAMIN

ÖZET

Doğası gereği akıl sahibi bir varlık olarak insan, en genel ifadeyle aklın etkinliklerine yönelmiş, doğayla ve türdeşleriyle bir arada yaşamanın en iyi yolunu arayışı bakımından insanlar arası ilişkilerin hakka uygunluğu için adaletin temsil mercilerine ihtiyaç duymuştur. Nitekim insan, hukuk sistemleri geliştirerek toplumsal refahı sağlamayı amaçlamış, fakat aynı zamanda sahip olduğu gücü -amacının aksine- özneler arası tahakküm edici araçsal akla dönüştürerek kendi akıl yetisindeki dönüşüme de tanıklık etmiştir. Dolayısıyla insanın doğa üzerindeki tahakkümü, insanın insana tahakkümüne dönüşmüş, başka bir deyişle 'araçsal aklın hegemonyası' haline gelmiştir. Bu bağlamda amacın adalet olması gerektiği toplumsal zemin, kimi zaman yerini hukuka uygunluğun araçsal kullanımına bırakarak sarsılmıştır. Böyle bir zedelenme örneklerinden biri olan sansür, özgür sanat ve özgün kültür için ciddi bir tehdit unsurudur. Öyleyse her türlü otoriter düşünme tarzının oluşturduğu belirlenim, kültür ve sanat üzerinde tahakkümün meşrulaştırılmasından öteye geçemez. Bu kapsamda sansür ile ilgili yargı kararlarının gerekçeleri, herhangi bir ideolojik ve kültürel boyuta referansla öngörülmemesi gereken öncüller olmaktan uzaktır. Ayrıca sanatın, kitlelerin anlam ufkunu büyüleyen işlevi değil, evrensel ve estetik yönü vurgulanmalıdır. Sonuç olarak sanata ve kültüre sansürün eleştirisi için, çağdaş felsefede eleştirel bir uğrak olan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün temsilcilerinden Adorno ile Horkheimer'm ideolojiden bağımsız, özgür bir sanat ve kültürden bahsedilemeyeceği yönündeki görüşlerini değerlendirmek yerinde olacaktır. Çağdaş felsefecilerin bu görüşleri, günümüzdeki benzer problemlerin karşılaştırmalı ve eleştirel bir analizine imkan sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kültür, sanat, tahakküm, sansür, yargı, ideoloji, eleştiri.

* Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Master Öğrencisi.

KİTLELERİN YANILSAMASI OLARAK SANSÜR

İnsanın toplumsal karakteri, bir arada yaşadığı türdeşleriyle uyum içinde olduğu kadar çatışma halinde de sürekli değişkenlik gösteren dinamik bir yapıdır. Dolayısıyla bu dinamizm içerisinde, insanlar arası ilişkileri düzenleyici belirli ölçütlere gereksinim duyulması bakımından büyük kitleleri kapsayan nesnel kurallar ortaya çıkmıştır. Bu kurallar objektif olma iddialarıyla birlikte; haklılığın, özgürlüğün, eşitliğin, hoşgörünün belirleyicisi ve nihayetinde adaletin temsilcisi konumundadırlar. Adaleti simgeleyen ölçütler bütünü, hukuki sistemlerin yapısını oluşturan amaçlarla eşdeğerdir. O halde insanlar, toplumda kendi yapıp etmelerinden, kendi eylemlerinden sorumludurlar ve bu eylemler ancak doğası gereği adil olan yargıların sözcüsü niteliğindeki yasalarla sınırlandırılabilir; tıpkı 'bir başkasının özgürlüğünün başladığı yer' sınırının çizildiği özgürlük gibi meşru bir mahiyet taşır.

Akıl sahibi bir varlık olarak insan, doğayı değiştirip dönüştürme gücüne de sahiptir. Bilim ve tekniğin gelişmesiyle birlikte insanın doğa üzerindeki tahakkümü, bizzat modern öznenin tahakküm nesnesine dönüşmesiyle insanın insana tahakkümüne yol açmıştır. Dolayısıyla bu tahakkümün getireceği çatışma durumunun ortadan kaldırılması ve öznel arası ilişkilerin düzenlenmesi için tesis edilen hukuk sisteminde kaçınılmaz olarak bireyler, yasa koyucu ve yasaya tabi olarak ayrılır. Bu noktada insanın insan üzerindeki tahakkümü, yönetenin yönetilen üzerinde tahakkümüne tekabül eder ve hukuki düzlemde kendisini meşrulaştırır. Yönetenin yönetilen üzerindeki uyguladığı güç ve baskının hukuki yollarla meşrulaştırılması, hukuka uygunluğun araçsal kullanımı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan yönetme gücüne sahip olan iktidar, bireysel yaşamın her alanına nüfuz ettiği gibi, sanat ve kültür alanlarına da müdahale ederek sansür uygulamış olur ve bunu hukuksal olarak meşrulaştırır. İktidarın hukuka uygunluğu araçsal olarak kullanmasının ve kitleler üzerinde sansür uygulamasının nedeni kendi çıkarlarını ve ideolojisini hayata geçirme çabasıdır. İktidar, kendi çıkarlarını toplumun tamamının çıkarına hizmet ediyormuş gibi göstererek kitleleri aldatır. Aldatılmış kitleler, iktidarın çıkarları doğrultusunda oluşan sistemde, mevcut işleyişin yalnızca birer nesnesi haline alırlar. Bu noktada baskılanmış öznelerden ibaret kitle toplumundaki kültür ve sanata ilişkin Theodor W. Adorno ile Max Horkheimer'in görüşlerine başvurulmalıdır. 'Kitle kültürü' kitlelerden kendiliğinden çıkan bir kültür sorunu olarak değerlendirilebilecek bir terim olduğu için Adorno ve Horkheimer, kitlelerin aldatıldığını, kültürün endüstrileştiğini, sanatın popüler sanatla bir tutulduğunu anlatabilecek bir terim olarak 'kültür endüstrisi'ni tercih etmişlerdir. 'Kültür endüstrisi' terimini de ilk kez, yayınlanmadan önce uzun süre gizlice çoğaltılmaya ve sansüre maruz kalmış bir başyapıt olan *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde 1947 yılında kullanmışlardır.

Kitle toplumundaki teknik, bilim, sanat ve kültür alanındaki gelişmeler, toplumsal yaşamda bireye hizmet ediyormuş gibi görünse de, birey üzerinde tahakküm kurarak bireyin otonomisine zarar verir. Horkheimer’ın sözleriyle ifade edecek olursak: “Kitle kültürünün sunduğu bütün araçlar ve kolaylıklar, bireysellik üzerindeki toplumsal baskıları güçlendirmekte ve bireyin direnme imkanını, modern toplumun atomize edici işleyişi içinde kendini koruma imkanını elinden almaktadır.” (Horkheimer, 2010:166) Oysa ideal bir toplum düzeninin önkoşulu otonom bireylerdir ve bu bireylerin amacı, mevcut otoriteye salt itaati buyuran aklın araçsal kullanımının bir aracı olmak değil, – Immanuel Kant’ın vurgusuyla açıkça ifade edildiği üzere – aklın eleştirel kullanımının faili olmaktır: “Aklını kendin kullanmak cesaretini göster.” (Kant, 2010:263) Kendilerine bu sözün aksi bir kılavuz belirleyen bireylerin, eleştirel tavırları silikleşmekte ve sahte mutlulukları itaat ve uyumla sağlanmaktadır. Böylece hakim sistem içerisinde çözünen bireysellik, ‘sahte bireysellik’e dönüşmektedir. Bu durumu Adorno şöyle özetler: “Doğa üstündeki gittikçe artan teknik egemenlik olarak kültür endüstrisi, kitleleri aldatma haline gelmekte, bilinci zincire vurma yöntemine dönüşmektedir. Kendi başlarına bilinçli olarak yargılayan ve karar veren özerk, bağımsız bireylerin gelişimi önünde bir engel olarak durmaktadır. (Adorno, 2012a:83)

Bireyin otonomisini kaybetmesi, aynı zamanda sanatçının, sanatın ve sanat eserlerinin otonomisinin de kaybolması anlamına gelir. Sanatın ve sanat eserlerinin otonomisinin kaybolduğunu gösteren kültürel ürünler, estetik niteliğinden uzaklaşarak gücü elinde bulunduran mevcut otoritenin çıkarına hizmet etmiş olur. Dolayısıyla sanat yapıtı niteliğindeki kültürel ürünler, alımlayıcıyı estetik bir doyuma ulaştırırken; endüstriyel kültür metaları olan ürünler, ekonomik bir tatminden ibarettir. Bu konuda mevcut sistemin ‘sanat uzmanları’ olarak adlandırdığı yetkili merci ile sansürcüler ve sponsorlar arasındaki tartışmalar, çıkar çatışmasından başka bir şey değildir ve endüstrileşmiş kültürel ürünler bu güç sahibi mevcut otoritenin çıkarına hizmet ettiği ölçüde değerlidir. Ancak bu ürünler içsel-estetik bir gerilim olmaktan da uzaktır ve bu noktada Adorno ve Horkheimer’ın görüşleri şöyledir: “...dürüst edebiyat ve müzik yayıncıları bu işten anlayanların takdirinden başka bir getirisi olmayan yazarları bünyelerinde barındırabildiler. Ancak kesintisiz korkunç tehditlerle sanatçıyı estetik uzmanı olarak iş hayatına dahil etmek isteyen cebrin ortaya çıkmasıyla sanatçıya gem vurulmuştur.” (Adorno ve Horkheimer, 2010:178)

Sanat ve sanat eserleri, kültür ve kültürel ürünler belli bir otoritenin çıkarı doğrultusunda sansüre maruz kalmaktadır ve bu aynı zamanda ‘manipülasyon olarak sanat’ ve ‘manipüle edilmiş kültür’ anlamına gelmektedir. Bu yüzden kitlelerin manipüle edilmesi sorunu, tam da kitlelerin yanılsaması olarak kendini göstermiştir. Bu konuda David West’in görüşlerine yer verecek olursak:

“İleri kapitalizmin özgürlüğü, gerçekte, giderek daha etkili bir biçimde yönetilen bir toplumda, dikkati toplumun manipülasyonu ve konformizminden uzaklaştırmaya ve dolayısıyla da, bu manipülasyon ve konformizmi pekiştirmeye yarayan ‘baskıcı hoşgörü’dür. Erken burjuva toplumlarının (gazete ve kitap basımının, on yedinci yüzyılın sonlarıyla on sekizinci yüzyılın kahvehane ve salonlarının hızlı yayılışında görülen) eleştirel kamusal alanı, ‘manipüle edilmiş kamusalığa’ teslim olmuştur. Kamuoyu, devlet ve medya tarafından ayarlanan ve yola getirilen bir şey, sadece egemen düzenin bir yansımasıdır.” (West, 2005:116-117)

Sanatın ve kültürün sansüre, dolayısıyla da manipülasyona maruz kaldığı kitle toplumunda kitle iletişim araçları, egemen düzenin çıkarlarını pekiştiren ve eleştirelitten yoksun bir işleve sahiptir. Bu araçsal işlevinin ötesinde, kitle iletişim araçlarının sanat ve kültür üzerindeki tahakkümüne yönelik eleştirel boyutun mümkün olup olmadığı sorusu üzerinde durulmalıdır. Bu soruya Phil Slater şu sözlerle yer vermiştir: “Nihayet, gelişmekte olan iletişim araçlarının manipüle edilmiş kullanımının analizi, bu araçların manipülatif olmayan, hatta eleştirel nitelikte bir kullanımının ne olduğu sorusunu gündeme getirir.” (Slater, 1998:236) Bu noktada sanatın ve kültürün olması gereken nitelikleri vurgulanarak, iletişim araçlarının eleştirel kullanımının imkanı yeniden düşünülmelidir.

Sonuç

Kültür, sanat ve insanın araçsallaştırılmasına dair Adorno ve Horkheimer’in esas olarak sorguladığı şey, aslında insanlık tarihi boyunca gelişen bilim ve tekniğe rağmen insanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığıdır. Dolayısıyla Adorno ve Horkheimer’in amacına paralel olarak kültür ve sanatın nasıl olması gerektiği sorgulanmalıdır. Çünkü sanat ve kültür üzerinde ekonomik çıkarların devreye girmesinin etkisiyle sanat ve kültür özerkliğini kaybeder ve kendi estetik niteliği ve değerinden soyutlanır. Adorno’nun sözleriyle ifade edecek olursak: “Kültür, yüksek burjuvazi tarafından bir gösteriş ögesine dönüştürülüyor.” (Adorno, 2012b:195) Ancak Adorno’ya göre gerçek kültür ise şöyle olmalıdır: “Gerçek anlamda kültür, yalnızca kendisini insanlara uydurmakla kalmıyor, bunu yaparken aynı anda içinde yaşadıkları taşlaşmış ilişkilere bir karşı koyuşla onları onurlandırıyor.” (Adorno, 2012a:77) Kültür bu hali ile, üretildiği toplumu diğerlerinden ayıran ve farklı kılan bir boyuta sahiptir. Bu anlamda bilim ve tekniğin gelişmediği geleneksel toplum yapılarında kültür ve sanat, birçok alt-kültür öğelerini de içeren bir çeşitliliğe

sahipken, modern toplumlarda standart ve seri üretim gibi tekniğin doğasına uygun bir konuma getirilmiş durumdadır. Standart ve seri üretim, modern toplumlarda yaşamın her momentinde içselleştirildiği gibi sanatsal ve kültürel alanların içerisinde, sanatın ve kültürün özgünlüğünü, buna bağlı olarak da çeşitliliğini kaybetmesine yol açar. Dolayısıyla sanatın ve kültürün tekdüzelikten kurtulması, özgünlüğünün ve çeşitliliğinin korunması için aklın eleştirel kullanımının sanat ve kültür alanlarında da işlevsel hale getirilmesi gerekir. Sanatsal ve kültürel ürünlere yönelik aklın eleştirel kullanımı bireysel otonominin korunmasına olanak sağladığı gibi, kitle iletişim araçlarının manipülatif kullanımını da engelleme potansiyelini içinde barındırır. Bu bağlamda modern toplumlarda yargının kültür ve sanat üzerinde uyguladığı sansürün manipülatif yönü, sanatın ve kültürün otonomisine, evrenselliğine, özgünlüğüne ve özerkliğine aykırıdır. Nihayetinde yargının ideolojik boyutunun kültür ve sanat üzerindeki etkisi göz önünde bulundurularak günümüzdeki benzer yargı kararlarına karşı eleştirel bir tutum kazanılabilir ve bunun sonucunda da yargı kararları ile ilgili karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2010). Aydınlanmanın Diyalektiği. Çev.: Nihat Ülner ve Elif Ö. Karadoğan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Adorno, T. W. (2012a). Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken. Çev.: Bülent O. Doğan. *Cogito*. 36, 76–83.

Adorno, T. W. (2012b). Minima Moralia. Çev.: Orhan Koçak ve Ahmet Doğukan. İstanbul: Metis Yayınları.

Horkheimer, M. (2010). Akıl Tutulması. Çev.: Orhan Koçak. İstanbul: Metis Yayınları.

Kant, I. (2010). Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt. İçinde: Nejat Bozkurt (Der.-Çev.), *Kant* (s. 263-273) İstanbul: Say Yayınları.

Slater, P. (1998). Frankfurt Okulu. Çev.: Ahmet Özden. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

West, D. (2005). Kıta Avrupası Felsefesine Giriş. Çev.: Ahmet Cevizci. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.